

Тамара Дорохіна, Леся Рябус

РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ «УКРАЇНСЬКЕ ПОЛІССЯ» В ЧЕРНІГОВІ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1943 РОКІВ

Досліджено основні етапи створення й функціонування однієї з впливових українських газет «Українське Полісся» під час німецької окупації Чернігова, програмні засади діяльності редакційного колективу, а також його трагічну жертвовність в ім'я незалежності України.

Ключові слова: газета, редакція, журналіст, редактор, ОУН, державність.

З кожним роком українська журналістикознавча та історична науки поповнюються новими дослідженнями та відкриттями в царині проблеми організації, функціонування, висвітлення тематичного діапазону української преси періоду німецької окупації в роки Другої світової війни. Цьому важливому питанню присвячені праці Н. Антонюк, М. Жулинського, К. Курилишина, О. Луцького, І. Павлюка, Д. Титаренка, Б. Чернякова, Ю. Шаповала та ін. У «Нарисі з історії України» (1992) А. Жуковський та О. Субтельний зазначили, що під час німецької окупації в Україні виходило у світ близько 115 часописів¹. Під словом «часописи» автори мають на увазі газети, журнали, бюлетені. Значно розширюють цю цифру дослідження Б. Чернякова, який уклав списки періодичних видань і систематизував їх по «генеральних округах». За даними науковця, в Україні під час німецької окупації виходило у світ майже 500 періодичних видань².

Після нападу Гітлера на СРСР з Західної України на схід за німцями направилися похідні групи ОУН, створені «мельниківцями» та «бандерівцями» з метою формування на українських землях органів місцевого самоврядування із свідомих українців. Вони очолювали бургомістрати, управи, старостати, редакції газет та інші установи. Український політичний і військовий діяч, «мельниківець» Олег Штуль так сформулював загальну мету похідних груп: «*Було ясно, що вибух німецько-советської війни вимагатиме від нас швидкої і рішучої дії, щоб в момент замішання, в момент, коли новий наїздник ще не буде закріплений, зайняти й розбудувати позиції для дальшої боротьби*»³.

У період з вересня 1941 по лютий 1942 роки на окупованих територіях України здійснювалася відкрита пропагандистська робота по створенню самостійної української держави: проводилися збори населення, під час яких оголошувалися програмні положення ОУН; поширювалася націоналістична література; друкувалися газетні статті, листівки; велася робота з організації націоналістичних товариств, молодіжних клубів тощо. На переконання очільника Культурно-освітньої референтури ПУН (1937), Революційного Трибуналу ОУН (1939–1941), самобутнього і оригінального поета О. Кандиби (псевдонім Олег Ольжич), націоналістичне мистецтво слід озна-

© **Дорохіна Тамара Федорівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

© **Рябус Леся** – студентка V курсу навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

чувати як героїчне: «Духовністю націоналізму є духовність героїчного типу: такою ж є його культура, етика, право, наука, мистецтво»⁴. Переїхавши до Києва на початку війни, він налагоджував видання газети «Українське слово», літературного журналу «Літаври», організовував Спілку українських письменників, яку очолила Олена Теліга.

У контексті таких характеристик видань важливо відмітити чернігівську газету «Українське Полісся», яку було створено у листопаді 1941 році з ініціативи ОУН(М). Редактором газети «Українське Полісся» було призначено Ф. Піпу* (листопад 1941 – квітень 1942), який «будучи сотрудником редакции армейской газеты «За Отчизну» (прим. авт. – м. Київ) не эвакуировался в тыл Советского Союза, а остался на временно оккупированной территории <...> В октябре месяце 1941 прибыл в гор. Киев»⁵, де співпрацював з членом центрального проводу, «ярым украинским националистом (мельниковцем) РОГАЧ Иваном (прим. авт. – у літку 1941 був у складі похідної групи) – редактором фашистской газеты «УКРАИНСКОЕ СЛОВО», издаваемой в гор. Киеве»⁶. Ф. Піпа так прокоментував своє призначення керманічем газети: «Ввиду того, что редактором я не работал, то от предложения Рогача стал отказываться, мотивируя это тем, что должность редактора мне будет не под силу. Несмотря на мой отказ, Рогач всячески настаивал, чтобы я был редактором газеты в Чернигове, а в помощь мне давал газетного работника Курача Ивана Васильевича, которого я знал по работе в газете «Комсомолец Украины». Крім цього він пообіцяв, що усі труднощі редакційної роботи ляжуть на плечі І. Курача як компетентного журналіста. Після цієї розмови Ф. Піпа дав згоду очолити редакцію газети в м. Чернігові⁷.

Отже, на початку листопада 1941 року Ф. Піпа звернувся в Ортскомендатуру м. Чернігова, де отримав дозвіл на створення редакції «Українського Полісся» (назву газети також запропонував І. Рогач). Розпочався випуск газети як органу Ортскомендатури, пізніше – органу німецького відділу пропаганди. Гаслом газети було обрано вислів: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля!» (Т. Шевченко)⁸.

Редакція газети розмістилася по вул. Шевченка, буд. 73. Допомогу в облаштуванні приміщення редакції меблями надав бургомістр міста Є. Азаров, міська управа передала друкарську машинку. Ремонт приміщення продовжувався майже півмісяця, тому перший номер газети друкувався в приміщенні друкарні, директором якої був Олексій Ларченко «старый житель города Чернигова и старый типографский работник»⁹. Надалі мельниківці відремонтували друкарські машинки, про що звітувалися в газеті: «Серед руїн погорілих установ, зібрано вже дві машинки, зібрано кілька кас шрифту, змонтовано вдосконалений складальний верстат тощо»¹⁰.

З першого номера в газеті розміщувалися статті, які агітували за «Самостійну Україну», критикували радянську владу та її керівників тощо. Тираж газети становив 3000 примірників: перший час виходила 3 рази на тиждень, пізніше – 2 рази на тиждень з причин дефіциту паперу. Згодом Ф. Піпа отримав рекомендацію від комендатури якомога менше писати про «Самостійну Україну», а більше прославляти гітлерівську Німеччину, критикувати життя в Радянському Союзі, прогнозувати його поразку і презентувати створення «Нової Європи». Умови випуску газети були наступні: перед підготовкою номера редактор відвідував Ортскомендатуру, де отримував матеріали і побажання щодо інформації в газеті; перший «оттиск» газети надавався для перегляду в комендатуру, після чого газета виходила тиражем¹¹.

У першому номері газети було надруковано статтю націоналістичного характеру «Дух української людини», яку Ф. Піпа отримав в Києві від І. Рогача і яка була вже

* Федір Якович Піпа народився 1914 р. в с. Капустино Шполянського р-ну Київської обл. Працював в редакції таких газет: «Поліський залізничник» (м. Коростель, коректор); «Більшовицький шлях» (м. Миколаїв, секретар відділу собселькорів, пізніше – коректор); «Ленінська молодь» (м. Львів, коректор); «Більшовик» (м. Чернігів, технічний секретар відділу листування); «За Отчизну» (м. Київ, літературний працівник); 20–30 жовтня 1941 р. «Українське слово» (м. Київ, позаштатний коректор, реєстратор у відділі листування). З листопада 1941 р. по квітень 1942 р. працював головним редактором «Українського Полісся» м. Чернігова. Журналістський псевдонім – «Ф. Поліський». У кінці червня 1942 р. Ф. Я. Піпа прибув до Львова. Вирок військового трибуналу військ НКВС в Чернігівській області від 10.05.1945 р.: вища міра покарання – розстріл.

представлена в газеті «Українське слово». У цьому ж номері І. Курач* розмістив велику статтю «На Україні – по-українськи» і підписав її псевдонімом «Іван Чигирин». «Газета была пропущена, однако в последующих номерах газеты печатались только статьи, которые я получал из комендатуры прессбюро гор. Чернигова». Перший номер «Українського Полісся» надрукували на папері друкарні тиражем 2000 екземплярів і розповсюдили серед жителів та установ, організацій м. Чернігова¹².

«К 20 ноября 1941 года было отремонтировано помещение редакции и я (**прим. авт.** – Ф. Піпа) занялся подбором штата работников редакции газеты». Протягом листопада-грудня штат редакції був укомплектований, і робота по випуску газети повністю налагодилася. Склад штатних працівників редакції:

Ф. Піпа – головний редактор газети. Займався організаційними питаннями редакції, керував усім апаратом працівників, вирішував фінансові питання, приймав матеріали від кореспондентів, віддавав їх літературному редактору та редактору української мови, перевіряв відредагований матеріал і направляв його в друкарню тощо. «Оттиски газеты для цензуры в ортскомендатуру носил я – Піпа, а так же и Курач». Ф. Піпа друкував у газеті власні статті: «Основи життя», «Обличчям на захід», «Урядова особа», «На нараді керівників районів», «Готуємося до Шевченківських свят», «Дорога до щастя», «Імперіалістична московія», «Демократія і більшовизм» (**прим. авт.** – у Справі виголошено назви 18-ти статей) та ін.;

І. Курач – заступник редактора газети, «писал статьи, оформлял газету, располагал материал в газете, планировал газету и производил верстку газеты в типографии <...> Курач по своему развитию и грамотности и как газетный работник был сильнее меня (**прим. авт.** – Ф. Піпа) и по- существу оформление и выпуск газеты производил Курач». Статті, які належали І. Курачу: «Обніміте ж брати мої найменшого брата», «Геть большевизм» та ін. Крім статей, І. Курач видав брошуру «На роздоріжжі» та «Збірник українських народних пісень». «К этому сборнику резко националистическое, антисоветское предисловие подписали своими фамилиями «Курач и Піпа»;

П. Карпенко-Криниця (Петро Дмитрович Горбань) – літературний працівник, «корреспондент по организации материалов по ближайшим районам и селам Черниговской области». Писав у газету статті та вірші. Радянську владу не шанував, не приховував проукраїнських настроїв. Навесні 1942 року П. Карпенко-Криниця видав першу збірку віршів «Гримлять дороги». Передмову у збірці підписав Ф. Піпа. У 1942 році П. Карпенко-Криниця виїхав з Чернігова;

І. Тичина – літературний працівник газети. У його обов'язки входило опрацювання кореспонденції, яка надходила в редакцію. Відкорегувавши матеріал, він передавав його редактору мови. Потім знову його вчитував і віддавав на огляд керівництву редакції. І. Тичина розміщав свої статті в газеті, присвячені арештантам НКВД, ставленню до них у місцях позбавлення волі та умовам їхнього утримання (**прим. авт.** – І. Тичина до війни був репресований, перебував у засланні «как сотрудник культуры»). Пізніше І. Тичина звільнився з редакції і влаштувався священиком у с. Товстоліс Чернігівського р-ну. Його брат – український радянський поет Павло Тичина, громадський та державний діяч, директор Інституту літератури АН УРСР (1936–1939, 1941–1943);

М. Метленко – редактор мови. В її обов'язки входило редагування текстів перед здачею в друкарню та літературне опрацювання надісланих у редакцію листів;

А. Кулиба – секретар редакції. Писав статті побутового характеру;

Ф. Щепанівська – друкарка редакції, друкувала весь матеріал, який направлявся в друкарню;

О. Головченко – завідувач господарством редакції, отримував пайки для працівників редакції, забирав газети з друкарні і видавав їх передплатникам;

* Іван Васильович Курач – 1913 р. н., с. Павлівка Любецького р-ну Чернігівської обл-ті. Працював секретарем редакції районної газети «За соціалістичне Полісся» (сміт Ріпки); працював у обласній комсомольській газеті «Молодий Комунар»; працював кореспондентом Чернігівської обласної газети «Комсомолець України»; літературним редактором газети «Комуніст». 1938 р. арештований органами НКВД по звинуваченню в українському націоналізмі. У період окупації працював у редакції газети «Українське слово» літературним працівником у сільськогосподарському відділі. З листопада 1941 р. працював заступником редактора газети «Українське Полісся». Журналістський псевдонім – «Іван Чигирин». На початку квітня 1943 р. І. В. Курач прибув до Львова. (Доля остаточно не з'ясована).

Петришина – прибиральниця;

О. Серенко – кур'єр. 10 травня 1942 року разом з Ф. Піпою був арештований «СД» за підозрою у зв'язках з ОУН(Б), через 42 дні звільнений під підписку про заборону виїжджати з міста¹³.

Позаштатними кореспондентами газети «Українське Полісся» працювали:

М. Чечітка – позаштатний кореспондент *«по обслуговуванню ближайших районов и сел Черниговской обл. куда он ездил и собирал материалы по вопросам сельского хозяйства»*. Друкував у газеті свої вірші та статті, підписуючись «М. Сільський»;

В. Димніч писав статті про колгоспи, про життя селян Тупичівського району. Під час арешту Ф. Піпи виконував обов'язки головного редактора газети;

В. Єршов писав статті на побутову тематику, підписувався псевдонімом «В. Буряк»;

Прокопін писав статті релігійного характеру; завідував господарською частиною при Єлецькому монастирі;

Ф. Поляков працював у відділі соціального забезпечення міжрайуправи. Писав статті націоналістичного характеру. Перша стаття називалася «Фрагменти з історії України»;

О. Бабич працював завідувачем клубу в м. Мена. Його статті були присвячені роботі клубу та гурткам самодіяльності;

С. Баран-Бутович – завідувач відділом культури і освіти міської управи, подавав у газету статті на історичну тематику націоналістичного характеру, писав про роботу чернігівських культурно-просвітніх закладів;

Г. Ребенок – інспектор відділу культури і освіти, пізніше – староста міської управи, друкував замітки освітнього характеру¹⁴.

Слід зазначити, що з матеріалів вивчених Справ можна дійти висновку: працівники редакції з боку окупаційної влади заперечень щодо випуску самої газети не мали, за винятком рекомендацій та побажань стосовно текстів на шпальтах газети. Репресій від влади вони зазнали з причини подій, пов'язаних зі створенням у Чернігові ОУН. Перший раз керманічі «Українського Полісся» були арештовані в грудні 1941 року *«за резкие националистические статьи в газете»*. Відсидівши більше доби під арештом, вони були звільнені з попередженням, щоб Ф. Піпа, І. Курач *«и другие работники не вмешивались в политические дела и работали по указаниям немецкой Орткомандатуры»*¹⁵. Причиною наступного арешту Ф. Піпи та І. Курача послугувало прибуття в березні 1942 року в Чернігів представників з центрального проводу ОУН(Б): *«Остапенко Михаил, уроженец гор. Кировска, прибывший для работы в Горуправе, второй имел фамилию Савченко Сергея, уроженец г. Знаменка, Кировоградской области, направленный для работы в качестве переводчика полиции»*¹⁶. У Чернігів вони були направлені для створення на Чернігівщині ОУН. Тут слід зазначити, як відомо з багатьох кримінальних справ УСБУ в Чернігівській області, фігурантами яких є Г. Ребенок (староста міської управи), А. Приходько (листопад 1941 – вересень 1943 директор клубу «Січ», пізніше реорганізованого в театр ім. І. Котляревського), О. Похолок (начальник обласної поліції) та ін., а також з протоколу допиту І. Курача: *«К этому времени в гор. Чернигов для развертывания оуновской работы прибыли бандеровец ГОНЧАРЕНКО из Галиции и мельниковец СЕМЕНЕЦ из Северной Буковины. Как мельниковцы, так и бандеровцы, главным образом, вербовочную работу проводили среди местной интеллигенции и молодежи»*¹⁷. М. Семенець разом з А. Приходьком створили в Чернігові *«...клуб «Січ», навколо нього, при енергійній діяльності п. Приходька, завідуючого клубом, почали об'єднуватись розпорошені досі мистецькі сили Чернігова»*¹⁸. Головне завдання, яке ставили перед собою націоналісти в особі М. Семенця, – організація широких кіл молоді, свідомих українців навколо клубу, популяризація націоналістичних ідей серед населення м. Чернігова та області¹⁹. Пізніше М. Семенець був призначений завідувачем відділу культури та освіти Чернігівської районної управи. Газета «Українське Полісся» регулярно висвітлювала діяльність клубу (театру), його репертуар, звіт про роботу. М. Семенець співпрацював з керівництвом газети як на культурно-просвітницькій ниві, так і в царині розгляду

та популяризації оунівських ідей і планів. Доля члена ОУН(М) Михайла Семенця невідома. У матеріалах названих Справ зазначається, що він відмовився примкнути до «бандерівців», а після допитів «СД» виїхав з Чернігова.

У кінці березня 1942 року з центру ОУН на підтримку М. Остапенку та С. Савченку прибув «зв'язний», якого «СД» заарештувала і через нього відслідкувала роботу так званої оунівської «четвірки» (Ф. Піпа, І. Курач, М. Остапенко, С. Савченко), наслідком чого відбувся їхній арешт 10 травня 1942 року. Як визнав сам Ф. Піпа та згідно зі свідченнями залучених до справи свідків, керманіч «Українського Полісся» дав згоду «приєднатися до бандерівців» і увійшов до складу обласного проводу ОУН. Представники центрального проводу, за припущенням Ф. Піпи, були розстріляні, а його та І. Курача через 42 доби звільнили з під арешту. Вони отримали дозвіл зайняти свої посади, підписали заборону про «виїзд» з міста і дали згоду в подальшому співпрацювати з органами «СД»: виконувати їхні доручення та повідомляти про все, що буде відомо про ОУН і їхніх представників в Чернігові. Проте на третій день після звільнення: *«Я (прим. авт. – Ф. Піпа), и моя жена – Сердюк Ольга Илларионовна, без вещей вышли из г. Чернигова и направились в г. Львов»*, де проживала мати – Піпа Уляна Самійлівна²⁰.

Історик Г. Греченко у статті «Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет (1941–1943 рр.)» представив список преси території Чернігівщини зазначеного періоду та схарактеризував, про що писали окупаційні газети. Першою в переліку названо газету «Українське Полісся», *«яку згодом замінив «Чернігівський кур'єр» (прим. авт. – лютий 1943 р.). <...> «Українське Полісся» та «Чернігівський кур'єр» поширювалися також ще і в двох районах Київщини (Броварський та Вишня-Дубечнянський), що входили у зону контролю Чернігівської міської комендатури. Вартість одного примірника – 50 коп.»²¹. З травня 1943 року газету перейменовано на «Український кур'єр». Редакторами газети були Ф. Піпа, М. Чечітка, В. Димніч, В. Чернов.*

Отже, на сторінках «Українського Полісся» («Чернігівський кур'єр», «Український кур'єр») особлива увага приділялася такій інформації: повідомлення з головної квартири фюрера, включаючи фронтову інформацію та перспективні плани окупантів; питання націоналістичного характеру; життя та діяльність населення Чернігівщини. Багато уваги на сторінках газети відводилося створенню і діяльності «Просвіт», головне завдання яких вбачалося в культурно-просвітницькій діяльності – створенні хорових, оркестрових, театральних та інших гуртків, організації та проведенню літературних вечорів тощо. Згодом у газеті з'явилася рубрика, присвячена запрошенню на роботи до Німеччини та листам від оstarбайтерів. На шпальтах газети висвітлювалося суспільно-політичне життя на Чернігівщині; питання відродження української церкви; проблеми освіти та культурно-масова робота, яку розгорнули українські націоналісти на окупованих територіях України; нариси, проза та анекдоти; поодинокі карикатури; рубрики, присвячені визначним датам; короткі різнопланові повідомлення та рубрика «загублені документи» тощо.

Архівні документи УСБУ в Чернігівській обл. свідчать, що діяльність колективу редакції «Українське Полісся», публікації газети постійно були під наглядом як окупаційної влади, так і радянських спецслужб. Активісти українського націоналістичного руху, які взяли на себе створення органів місцевого самоврядування, формування оунівських осередків, організацію роботи культурно-просвітніх сфер тощо, сподівалися, що українське населення зустрине з задоволенням визволення від «московської тиранії». Саме через органи місцевого самоврядування, україномовну пресу, громадські об'єднання націоналісти прагнули провести в життя свої ідеї, завоювати прихильність місцян. Однак агітаційно-пропагандистські зусилля українських патріотичних громадських організацій наштовхнулися на інертність основної частини населення, незадоволення та репресії з боку окупантів і досить успішну радянську контрпропаганду.

Після звільнення українських територій від німецької окупації знову сталося безпосереднє зіткнення українського визвольного руху з державною машиною СРСР. Влада зробила все для того, щоб дискредитувати борців за незалежність України.

Арешти, звинувачення, заслання, розстріли були звичайною справою у воєнні часи. Відтак надзвичайно важливо заради правдивого висвітлення історії подій, вчинків і долі людей вивчати та оприлюднювати документи, які слугують джерелами періоду окупації України, зокрема Чернігівщини.

1. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів : Наукове т-во ім. Т. Шевченка, 1992. 232 с.
2. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України // Наукові записки Інституту журналістики. 2005. Т. 18. С. 131–158.
3. Патриляк І. Похідні групи // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 603.
4. Жулинський М. Покликаний Україною // О. Ольжич. Поезія, проза. К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2007. 544 с.
5. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 1938 – ОФ (Ф. Я. Піпа). Арк. 225.
6. Там само. Арк. 2.
7. Там само. Арк. 44–45.
8. Там само. Арк. 84.
9. Арк. 86–87.
10. До читачів // Українське полісся. 2 листопада. №1. 1941 р. С. 2.
11. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 1938 – ОФ (Ф. Я. Піпа). Арк. 86.
12. Там само. Арк. 87.
13. Там само. Арк. 87–93.
14. Там само. Арк. 93–95.
15. Там само. Арк. 80.
16. Там само. Арк. 46.
17. Протокол допроса Курача Івана Васильевича, город Львов, 22 июля 1946 г. / Махов. Львов: УКГБ., 04.10.1960. 26 с. Режим доступу: avt.org.ua Протокол допроса Курача Івана Васильевича, город Львов, 22 июля 1946 г.
18. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 17736 – П (А. М. Приходько). Арк. 72.
19. Там само. Арк. 45.
20. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Спр. № 1938 – ОФ (Ф. Я. Піпа). Арк. 81.
21. Греченко Г. «Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет (1941–1943 рр.)» // Сіверянський літопис. 1999. № 2. С. 81–102.

The main stages of creation and functioning of the Ukrainian newspaper «Ukrainskie Polissya» are investigated. This newspaper was one of the most influential Ukrainian newspapers during the German occupation of Chernigiv. The program principles of the newspaper's editorial staff are investigated.

Key words: newspaper, journalist, editor, state.

